

”Ceci n’est pas une pipe”

Om Bibliodramats (o)möjligheter att bryta med representativitetens tvång

1926 målade René Magritte ovanstående lätt paradoxala tavla. Denna tavla kom att bli en av flera utgångspunkter för filosofen och vetenskapshistorikern Michel Foucault i hans utforskande av representativiteten.

Tavlan föreställer en mycket realistiskt avbildad pipa och texten under säger ”detta är inte en pipa”. Målningen kan tolkas på flera sätt. Man skulle kunna tänka säga att orden tillhör en lek, en lek där pipan faktiskt inte är en pipa utan kanske till exempel en skorsten. Man kan också tänka sig att orden uttrycker att bilden är just en bild, och alltså inte någon riktig pipa. Eller så kan orden uttrycka att just orden, det vill säga själva meningen under bilden, inte är någon pipa – den finns ovanför orden. Det är bara dumt att försöka påstå att orden är en pipa för bilden av pipan är så mycket tydligare och mer direktåtkomlig. Ord är så att säga bara ord, de ”är” inte själva objektet som det refererar till. Och så kan man fortsätta.¹

---

¹ Foucault, ”Detta är inte en pipa”, 65. För en lättillgänglig artikel om representativitetens makt i relation till Foucault och Deleuze, se Carlsson, ”Foucault, Magritte och mumlandets teologi”. Denna artikel bygger till stor del på Carlssons resonemang.

Vad har då allt detta med bibliodrama att göra? Alltsedan jag påbörjade utbildningen har jag funderat över om bibliodrama kan bryta representativitetens makt, ungefär som tavlan av Magritte. Vad representativitet är, vilken makt den utövar och hur det relaterar till bibliodrama är vad jag tänker reflektera lite kring i detta paper. Jag påstår inte att det jag skriver är sanningen, bara att det är sant. Jag tror mig inte heller fånga Bibliodramats väsen, bara beskriva några moment som i ett ögonblick av en sekund kan befria oss från eller fånga oss i representativitetens nät. Det är just de ögonblicken som intresserar mig. Och kanske också hur vi kan tänja ut dessa händelser i tid och rum. Eller bara om det går att förstå hur vi blir till jag och detta jagets möjlighet att fly. Eller också handlar det bara om mig själv och min egen resa.

Foucault och representativitet

Foucault var en rastlös tänkare i dess rätta bemärkelse. Hans stora projekt var att försöka förstå hur vi tänker, varför vi tänker som vi tänker och om det är möjligt att tänka annorlunda. Han strävade bortom normer utan vilka vi förvisso inte kan leva men som avgör vilket utrymme vi var och en får i olika situationer. Foucault var en befrielsens filosof. Så har man sällan tänkt om honom, men det finns mycket i hans arbete som påminner som en teologs vardag. Med den stora skillnaden att Foucault inte räknar med en Gud, med transcendens.

Det Foucault undersökte var språkets representativitet, det vill säga språket som betecknande. Han menade att vi genom våra tankemönster begränsar vår egen förmåga. Låt oss ta det banala exemplet med prinsessagorna. Som en effekt av dessa spänningsfyllda historier om prinsessor som i sin rosa tyllkjolar blir heroiskt räddade av prinsar i rustningar, får man som förälder kämpa med sin 4-åriga tjej som envisas med att gå i, just det, rosa tyllkjolar i smällkalla vintern. Språket hjälper 4-åringen att träda in i underbara världar, men begränsar också deras lek genom de opraktiska kläderna och stereotypa könsrollerna som följer på köpet. De ideala berättelserna om gott och ont ”togs på orden” och prinsessan i sagan tar form i 4-åringens kropp. Talet om prinsessan har blivit representativt, det är vad det säger. Tecken för tecken i sagan antas existera i verklig form. Orden om det som egentligen inte går att beskriva i ord begränsar och förminskar det obeskrivbara.

Det är denna representativitet som Magrittes målning ifrågasätter. Eller med Foucaults ord – det är i mellanrummet mellan orden och bilden som mening skapas. Mellan bilden och orden

finns ett tomrum, en bit vitt papper som är ofyllt. I denna vithet, eller tystnad, kämpar vi som subjekt för att skapa mening i bilden som helhet. Men genom dess paradoxalitet förblir vi osäkra över vad det hela egentligen betyder. Ordens töms på sin vanliga makt att bestämma våra liv. De tycks inte beteckna det som syns och nya möjligheter, skrämmande och fascinerande, uppstår.

Det Magritte lyckas med, enligt Foucault, är att bryta med avbildandets princip. Det betecknande tar inte form som en faktisk existens. Det förutsägbara kastas över ända. Genom sin exakta återgivning av pipan tycks Magritte behärska representativitetens makt, men genom orden uppvisar han antingen en oförmåga eller en revolterande rörelse. Magritte sa själv: ”man måste måla själva bilden av avbildandet för att göra tanken synlig i världen”. Genom att blottlägga hur vi tänker skapas förutsättningar för något annat att ta gestalt.

Representativitetens makt över subjektet

Det representativa talets makt gör att vi sluts för det oväntade. Eller i alla fall begränsar antal möjliga livsmönster. Tillvaron framträder som ordnad och i någon mening klar. Det som är är. Det garanterar orden och bilderna oss.

Tänk dig nu att du är lärare och ska visa och tala om Magrittes målning. Vad skulle du säga? ”Här har vi en målning med en pipa”, men texten motsäger ju detta faktum? Eller kanske läser du innantill ”Det här är inte en pipa”, men då måste du genast förklara dig för att inte framstå som blind. Det blir knepigt och frågan är var man ska börja någonstans för att själva undervisningsmomentet inte helt ska haverera.

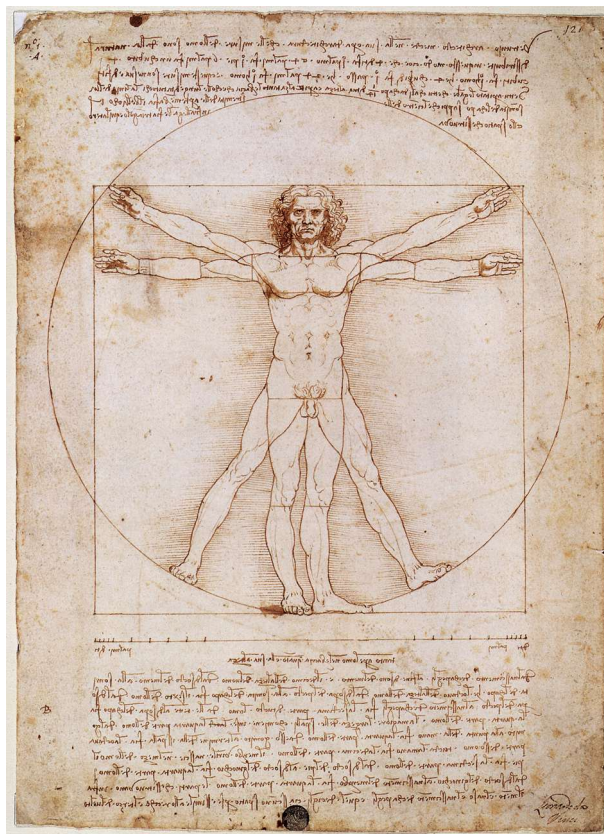
Hela idén om representativitet är i sig lugnande och trygghetsskapande. Det som sägs är verkligen vad som finns. Men det är också begränsande. Exemplet om sagornas påverkan är banal, men det finns många fler och kanske värre berättelser. Ord om judar, om Gud, om marknadskrafter uttrycker på skilda sätt representativitetens makt. Frågan ”vad är det?” driver oss framåt och trots att det aldrig går att få ett fullständigt svar (tänk på 4-åringens frågvishet) så agerar vi som om det fanns. Till denna fråga kopplas alltsedan upplysningen en annan: ”vem är jag?”.²

---

² Foucault, ”Politisk individteknologi”, 293.

Kravet att se in i djupet av sig själv – äkthet

I och med modernitetens intåg tog människan Guds plats och blev alltings mått. En illustration i förhistorien till moderniteten är Leonardo da Vincis ”Den vitruvianska mannen” från 1492 där han utforskar mannens proportioner. Symptomatiskt är att det just är mannens kropp som utforskas och inte kvinnans, men också att det är en europeisk vit kropp. Denna fördomsfullhet är något som upplysningstänkandet och humanismen fortfarande dras med.

Någonstans på väg mot det moderna intog människan Guds plats. Foucault går så långt som att kalla människan för en ”uppfinring”. Oavsett hur man ska se på den saken är det helt uppenbart att paradigmskiftet från Gud till människa kommit att innebära nytänkande när det gäller vad det innebär i att vara människa. Kanske är Freuds beskrivningar av det omedvetna i slutet av 1800-talet en del av kulmen i detta utforskande. Om kyrkan sökt svaret på människans gåta i höjden, söker man nu svaret inom sig själv.

Introspektion som en väg till mening och lycka tycks idag stå utan större konkurrens. För att förstå vilka vi är behöver vi iaktta oss själva, våra känslor, vår längtan, vår oro och vår tro. Foucault talar om att vi skapar vår identitet utifrån en rad ”självtekniker” där tolkningen av våra egna mentala och kroppsliga rörelser är centralt. När vi grundar våra val och våra önskningar i oss själva, ger vi uttryck för ”äkthet” och bara då. En tanke som vi för övrigt är skyldiga Immanuel Kant.³

Dessa självtekniker tycks i ett första påseende stå i kontrast till representativitetens makt som den beskrevs ovan. Inte sällan är det också den uppfattas, genom att vända oss inåt kan en människa skapa en rymd av något eget bortom ord och bilder. I sig själv finner hon vem hon

³ Kant, *Critique of Practical Reason*.

verkligen är, till skillnad från de masker och roller hon tvingas använda på den ”publika” arenan. Man tar makten över sig själv, genom att kontrollera vad som tränga in i själens innersta rum och kanske framförallt vilken mening dessa yttre roller ska få.

En av Foucaults, och många samtida med honom, förtjänster är hans förmåga att se hur dessa två olika tekniker, två olika makter, hänger samman. Den inre makten, självkontrollen eller självdisciplinen, är en nödvändig förutsättning för att den representativa makten ska kunna ta form. Som dess motsats ger självkontrollen den representativa makten rätt. Det behövs verkligen meditation och ett kontemplativt rum för att undfly alla ord och bilder. Men dessa ord och bilder är i själva verket de som skapar ett inre rum för jaget att dvälas i.⁴ Genom speglingen i det yttre, tar det inre form. Utan sagans fantastiska värld skulle inte den lilla flickans övertygelse om den rosa tyllkjolens nödvändighet för att uttrycka sitt jag tagit form. Kravet att hon ska ta av den är inget annat än en förolämpning av hennes identitet (här: uppfattning om mitt jag som överensstämmande med ett ideal).

Längtan och syfte med Bibliodrama

Bibliodrama kan kort och gott beskrivas som ett möte med bibeltext. Men det vore alldeles för klent att nöja sig med en sådan beskrivning. Bibliodrama är både mer och mindre än så.

Christine Klaes menar, med Geislers ord, att bibliodrama syftar till ett ”holistiskt möte med den bibliska texten”.⁵ Denna holism, det vill säga helhetsupplevelse, preciseras ytterligare: ”Texten, Ordet, blir därmed översatt till andra ’språk’ – kroppsspråket, klangernas, bildernas, gestalternas språk. Ordet blir kött.”⁶ Att bli berörd är målet.

Gerhard Marcel Martin, en av förgrundsgestalterna i Bibliodrama, menar, återigen med Geislers ord, att ”Bibliodrama är, i teori och praktik, en hermeneutiskt grundad strävan som syftar till att öppna för bibliska texter och kristen existens.”⁷ Geisler tänker att egna erfarenheter ”kan komma i kontakt med och levandegöras av dolda erfarenheter, av berättelsernas situationer och personer men också med hjälp av bön, meditation och lärotexter ur Bibeln”. Bibliodrama är både en process och själva medvetandegörandet om till exempel

---

⁴ Se t ex Foucault, ”Självt teknologier”.

⁵ Geisler, ”Bibliodrama – vad är det och varifrån kommer det?”, s 17.

⁶ Geisler, ”Bibliodrama – vad är det och varifrån kommer det?”, s 18.

⁷ Geisler, ”Bibliodrama – vad är det och varifrån kommer det?”, s 18.

”projektioner och blockeringar, i och inför bibliska texter”.⁸ Den uttryckta förhoppningen rör upptäckten av en befriande potential.

Ett annat sätt att beskriva bibliodrama är att jämföra det med en lek. Peter A. Pitzele ser bibliodrama som en väg ”att hela oss själva från dogmernas sår genom att återfinna poesin och humaniteten i våra heliga berättelser”.⁹ Utah Pohl-Patalong och Elisabeth Naurath anser till och med att bibliodrama inte går att beskriva i en bok, det vill säga med ord. Det måste upplevas. Trots detta lyfter de fram ett syfte med, eller kanske en strävan i, bibliodrama – ”att engagera sig i relationer, att gå in i främmande roller, ovana livsstilar och perspektiv, att lekfullt förkroppsliga, att möta än den ene och än den andre och att därigenom upptäcka något nytt om sig själv”. Geisler konstaterar att detta i sig tycks implicera kritisk öppenhet både inför andra perspektiv: ”inget utestängande och ingen avgränsning, utan lära känna, ingå i, finna sin egen kritiska ståndpunkt”.¹⁰

Det finns mycket mer skrivet, och beskrivet, om Bibliodrama men jag nöjer mig med detta. Efter dessa lödiga och fantasifulla beskrivningar ämnar jag inte försöka förminska bibliodramats väsen genom att tvinga in den i en definition. Men några saker kan ändå konstateras utifrån det som har sagts tidigare.

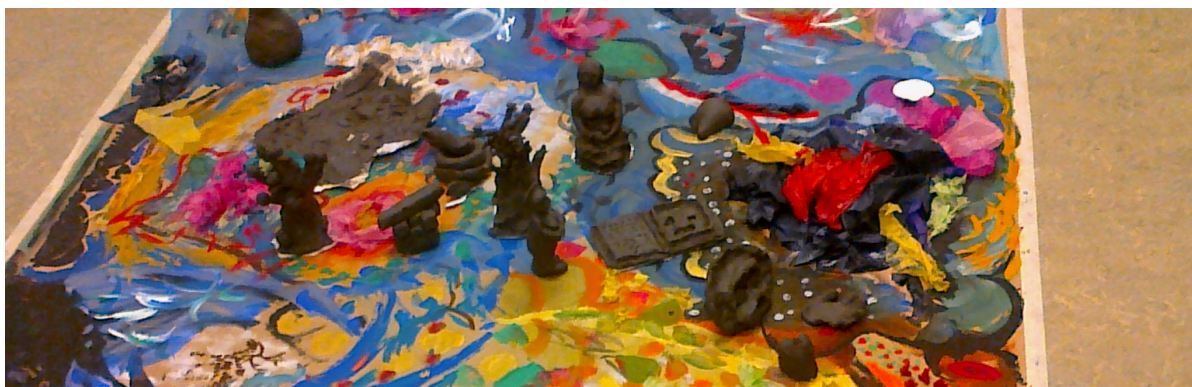
Längtan att komma bortom representativitetens makt är påtaglig. Ord som ”öppna”, ”potential”, ”från dogmers sår”, ”ingen avgränsning” och ”kritisk” är tecken som strävar bortom betecknandets identifikation med det betecknade. De uttrycker längtan efter att skapa vita ytor där ny mening kan framträda mellan det kända och det okända. Det som kastar oss tillbaka in i representativiteten är framförallt upptagenheten med jaget. Jaget blir arenan för nya kombinationer, sprungna ur den ofrånkomliga och ständigt lika pockande förväntan på att tolka sig själv. Detta jag som aldrig når sin slutpunkt eftersom den speglar det representativa som aldrig uppfyller sina löften om att fånga det verkliga i sig. Ord som ”översatt”, ”hermeneutiskt”, ”kristen existens”, ”lärotexter”, ”projektioner”, ”hela oss själva”, ”humaniteten” och ”roller” för oss tillbaka till självkontrollens begär att skapa en inre arena fri från det yttre på det betecknandets villkor.

---

⁸ Geisler, ”Bibliodrama – vad är det och varifrån kommer det?”, s 18.

⁹ Geisler, ”Bibliodrama – vad är det och varifrån kommer det?”, s 20.

¹⁰ Geisler, ”Bibliodrama – vad är det och varifrån kommer det?”, s 20

Bibliodrama och representativitetens tvång

Går det att skapa förutsättningar för något oväntat? Går det att bryta självtolkningens, självdisciplinens, oändliga (hermeneutiska) cirkel? Går det att skapa en yta mellan orden och bilden som är tomt på innehåll? Är kanske rentav själva oviljan att definiera bibliodrama ett tecken i sig på det obeskrivbara? Tyvärr är det sällan så enkelt.

Det räcker inte med kaos för att den vita ytan ska friläggas. Det hjälper, men det räcker inte. Att tänka fritt är en bemyndigande uppmaning, men friheten är begränsad av ordens makt. Att känna fritt är lika förment befriande som att tänka fritt. Fast på ett än mer subtilt sätt. Att känna vad vi vill tycks kasta oss loss från representativitetens makt i vår ordfixerade världsdal. Känslan tänks mer eller mindre stå fri från tankens inflytande. På det viset förväntas vi kunna ”grunda oss i oss själva”, på ett sätt som tanken inte riktigt förmår. Känslan är dock redan föregripen i tankens struktur. Det faktum att vi kan frammana känslor visar denna intrikata sammanvävning. Varken vädjanden till tanken eller till känslan är förutsättningslös och därmed inte heller i sig någon genomgripande ”potential”. Det kaos som kan skapas utifrån många fria tankar och känslor är med andra ord inte någon garanti för att komma bortom betecknandet av det obeskrivbara. Att tala om processer istället för känslor eller tankar leder heller inte bortom något redan beskrivet.

Nu har vi kommit till ett vägskäl. Ett vägskäl där bibliodramats syfte ändå i någon mening måste bestämmas. Ingenting säger att bibliodrama utgör en gestaltning av något annat, något nytt, något hitintills inte utsagt. Det finns beskrivningar som drar i den riktningen, men det är inget definitivt. Tvärtom kan bibliodrama bli ett utmärkt verktyg för att etablerade representativitetens makt, betecknandets makt. I djupet av oss själva förväntas vi finna sanningen om vårt jag. De tolkningar som är möjliga är de som serveras, tolkningar som inte är några tolkningar utan själva verkligheten fångad i några linjer.

Å andra sidan finns det ingenting som säger att bibliodrama inte kan utgöra en gestaltning av något annat, något nytt, något hitintills inte utsagt. Eftersom jag drivs av sökandet efter just denna funktion, just denna möjlighet är det vad jag fortsättningsvis utforskar. Det jag söker beskriva är de moment, de ögonblick där kanske representativitetens makt i någon mening upphävs. Jag söker de vita ytorna mellan ord och bild, och jag gör det genom några bibliodramer jag själv deltagit i. Det jag söker är skeenden bortom dramat, bortom iscensättningar, bortom jaget. I detta bortom tänker jag mig finns en befrielse från såväl kravet på äkthet som likhet.

Moment av tomhet

Moment

När form är form och doft är doft, precis innan orden skrivs eller uttalas. Stunden då rörelsen fortfarande bor som en främling i min kropp. Precis när denna rörelse landar som en nyhet, som något annat än alldeles nyss och ännu inte ett sedan. När jag inte försöker förstå varför denna rörelse uppstod, varför doften gör sig påmind. I den otolkade närvaron finns något av annat. Sensationen över ingenting, det är just detta nu som är allt som är. Orsakad av något jag har glömt. Syftade säkert till något, men jag har tappat tråden. Lugn och oro på samma gång. Faktiskt – också lust. Det är inte något särskilt med den här stunden. Den är inte annorlunda eller ny. Den är här.

Moment

Saxen skär genom pappret. Knivarna matar sig framåt, välsynkade, vältajmade. Orden som klipps itu. Det finns inga ord. Ritsch. Det fanns nog inga från början. Ritsch. Svärtan mot det vita. Mjukt och hårt på samma gång. Formerna finner sig själva. Fingrarna matar målmedvetet förstrött. Målmedvetet? Knappast. Hör andra saxar. Andetag genomströmmar rummet och gör det varmt. Har jag en uppgift? Släpper ambitionen och formar bollar av skräp.

Moment

Plötsligt står vi där. Ser in i varandras liv. Vi vet båda. Detta är inte vi. Inte någon av oss. Men just nu och här är det ändå så. Egentligen höll vi på att krocka. Lite obetänksamma rörelser hos oss båda gjorde att vi var tvungna att väja. Det tillhörde inte spelet. Det var inte

regisserat eller ens viktigt. Men det var något annat. Kanske hade det hänt ändå. Det är oviktigt. Det viktiga är att vi var där.

Representativitetens makt

Moment 1

Stunden ska få en rubrik, ett ord, en känsla ska kläs in. Är pipan en skorsten eller kanske något annat? Jag tvekar. Inser först nu att det var en bild. Och en bild fångar in något, detta något är vad som förväntas. Inte för någon annans skull. Utan för min. Kan man passa alla ord? Inser att det blir för demonstrativt och resignerar. Ett ord. Måste finna ett ord. Men för att finna det måste jag förstå vad som finns där. Vad fanns där? Det är för sent, eller jag är inte säker på att det fanns något där. Men om det inte fanns något där, vem är jag då? Det får bli skorsten.

Moment 2

”Klipp ut det som talar till dig”. Saxen stannar i luften. Ord talar. Ord talar till mig. Meningar träder fram under ögonens sökande. Plötsligt får jag syn på den. Meningen under bilden – ”detta är en pipa”. Häpen undrar jag om detta är ett tilltal. Jag såg den. Den tog form under mitt sökande. En mening är det ju. Men är den min? Hur ska jag veta att det inte är meningen före? Eller kanske efter? Den fångade min blick. Men det är så många meningar som fastnar på min näthinna. Varje dag. Är det något jag borde minnas? En pipa. Jaha. Jaså. Så blev det. Kanske förstår jag någon annan dag.

Moment 3

Vill inte förstöra. Inte någon annans beskrivning. Inte min egen oförmåga. Önskar och ber om barmhärtighet. För andra. För mig. Kommer inte undan och bilden växer framför mina fötter. Den är vacker. Liksom de andras alster. Vi är vackra. Förklarade reser vi oss och går därifrån.

Slutord

Jag ska inte ge mig på och försöka förklara hur jag tänker kring representativitet och momenten jag beskrivit ovan. Jag är inte säker på att jag kan förklara det. Men de tomma ytorna finns där. Kanske tillhör det deras villkor att vara temporära. Kanske blir de något annat om man försöker tänja dem i tid och rum. Hur som helst är de stunder där äkthet och likhet får vila.

Stunder där kravet på äkthet och likhet upphör är sällsynta och jag plockar dem som pärlor till ett alldeles eget radband. Konsistens och genuinitet är vår samtids karaktärisering av jaget.

Det jag som jagar vidare mot nya djup, utan att stanna upp och fundera över kravens rimlighet. Jag menar inte att bibliodrama borde göra upp med dessa krav. I detta paper har jag dock prövat om bibliodrama skulle kunna vara en möjlig arena för en sådan gestaltning. Och svaret är, som sig kanske bör, inte givet.

Litteraturlista

Carlsson, Petra

2010 ”Foucault, Magritte och mumlandets teologi”. I *Svensk kyrkotidning*, nr 21/2010. Sid. 349–352.

Foucault, Michel

2008 ”Detta är inte en pipa”. Översättning Lars Bjurman. I *Diskursernas kamp*. Red. Ghomas Götselius och Ulf Olsson. Stockholm/Steghag: Brutus Östlings Bokförlag.

– ”Självtknologier”. Översättning Thomas Andersson. I *Diskursernas kamp*. Red. Ghomas Götselius och Ulf Olsson. Stockholm/Steghag: Brutus Östlings Bokförlag.

– ”Politisk individteknologi”. Översättning Thomas Andersson. I *Diskursernas kamp*. Red. Ghomas Götselius och Ulf Olsson. Stockholm/Steghag: Brutus Östlings Bokförlag.

Geisler, Lotta

2003 ”Bibliodrama – vad är det och varifrån kommer det?”. I *Bibliodrama. Läsa Bibeln med hela kroppen*. Red. Urban Engvall. Uppsala: Svenska kyrkan.

Kant, Immanuel

2004 *Critique of Practical Reason*. (1788) Översättning Thomas Kingsmill Abbott. New York: Dover Publications.